

Klasyczny model państwa muzułmańskiego

Wstęp

Przedmiotem pracy będzie przybliżenie czytelnikowi pierwotnego wzorca państwa muzułmańskiego.

Idealny system teokracji muzułmańskiej, jaki został ukształtowany w pierwszych dekadach funkcjonowania religii islamskiej, stanowi doskonały model, w którym perfekcyjnie zunifikowano religię, państwo, prawo i społeczeństwo. Pierwotnie, instytucja kalifatu, jako formy państwowości, była pojmowana przez władców, jako połączenie w jednej osobie przywództwa religijnego politycznego i militarne.

Jednak ten ideologicznie doskonały wzorzec nie przetrwał próby czasu i realiów walki o władzę. Zatem kalifat, wciąż pozostaje dla wyznawców niedoścignionym wzorcem funkcjonowania państwa muzułmańskiego opartego na islamie.

1. Czas nieświadomości

Czas nieświadomości, niewiedzy, ciemnoty i pogaństwa, to okres przed wystąpieniem Mahometa. Muzułmanie określają go jako *dżahilija*, natomiast oświecenie i nowy porządek przyniósł Prorok. Jednak, mimo takiego stanowiska, reprezentowanego przez wyznawców islamu, należy

wskazać, iż pojawienie się nowej ideologii w wielu aspektach nawiązywało do okresu przedislamskiego.

Warunki geograficzno-klimatyczne przez pokolenia kształtowały charakter oraz tradycje społeczności Arabii. W wielu aspektach islam nawiązywał do bogatej tradycji Beduinów, jednak równocześnie wprowadzał wiele nowych regulacji. A trzeba zaznaczyć, że społeczności ukształtowane w tak trudnych warunkach środowiskowych odporne są na zmiany, gdyż częstokroć wiedza wynikająca z doświadczenia i tradycji decyduje o przeżyciu. Aby móc lepiej zrozumieć ówczesną sytuację trzeba sięgnąć dalej niż do czasów wystąpienia Mahometa.¹

Półwysep Arabski, to największy półwysep na świecie. Zajmuje powierzchnię 2.780 tys. km² i fragment Azji Południowo – Zachodniej umiejscowiony pomiędzy Morzem Czerwonym, Morzem Arabskim i Zatoką Perską, był kolebką społeczności arabskiej. Jest to teren bardzo niegościnny. Głównie występujące piaszczyste i kamieniste pustynie, wysokie skaliste góry, brak stałych źródeł wody w postaci rzek, sprawiają, że populacja ludności jest nieliczna i skupia się wokół oaz. W czasie pór deszczowych, na krótki czas, pustynia ożywa i zazielenia się. Występujące na tym terenie przedmiotowe utrudnienia, warunki geograficzne oraz środowisko przyrodnicze miały olbrzymi wpływ na kształtowanie się życia społeczeństw zamieszkujących Arabię. W tym ekstremalnym otoczeniu, nie podejmowano prób formułowania organizmów o charakterze państwowych, gdyż w obliczu trudów przetrwania, miało to charakter drgrzędny.

W wyobrażeniu pierwotnych Beduinów nie istnieje pojęcie władzy publicznej, a zatem również i państwa. W okresie przed powstaniem islamu, podstawowym elementem organizacji społeczeństwa był ustrój rodowo-plemienny. Tworzyły go najsilniejsze więzy – więzy krwi. Tradycja arabska przywiązywała olbrzymią wagę do pokrewieństwa. Pochodzenie każdego plemienia, pamięć o wielkich przodkach oraz genealogia, ta wiedza była pilnie pielęgnowana. Zasady funkcjonowania gromady były proste, opierały się na solidarności, a przede wszystkim, na zwyczajowych prawach pustyni. Krzywdę czy obrazę członka społeczności odbierano jako afront wobec całego plemienia. Ta grupowa jedność, zawzięta obrona honoru i tradycji danej wspólnoty, sprzyjały licznym konfliktom

1 M. Samojedny *Wpływ Religii Islamu na Kulturę Prawną Ludności Krajów Muzułmańskich*, Uniwersytet Wrocławski 2012, niepublikowana praca magisterska, s. 10.

zewnątrznym, trwającym nawet przez pokolenia. Organizacja klanowa, w jakiej funkcjonowali Beduini, była charakterystyczna dla społeczności arabskich. Dana rodzina zamieszkiwała swój namiot, gromada rodzin (namiotów) tworzyła *hajj*, a członkowie *hajj* tworzyli klan (*qawn*).² Na czele każdego klanu stał *szajch*. Wybierany był spośród całej społeczności jako ten, który najlepiej prezentuje cechy *muruwwa*, czyli cnoty „szlachetnego męża” takie jak: dzielność, odwaga, gościnność, wspaniałomyślność, czy nieskazitelna moralność. Dodatkowo wódz musiał wyróżniać się powszechnym szacunkiem i autorytetem. Istotną cechą również było krasomówstwo, które było niezbędnym elementem przy istotnej funkcji jaką pełnił – ostatniej instytucji w rozwiązywaniu sporów. Konflikty między członkami plemienia rozwiązywano drogą arbitrażu, natomiast stosowanie zemsty prywatnej znajdowało na drugim miejscu. W roli arbitra mógł występować nie tylko naczelnik lecz także inny członek plemienia. W tradycji arabskiej, obok funkcji szacha, istniało również zgromadzenie plemienne (*nadi*), w którego skład wchodziłi możni członkowie plemienia. Podstawowym zadaniem zgromadzenia było dbanie o interesy grupy oraz tworzących ją jednostek. Było to ciało o charakterze doradczym, nie posiadało prawa stosowania przymusu ani narzucania wiążących reguł postępowania. Jak powszechnie wiadomo, arabskie plemiona kierowały się prawem zwyczajowym jakie obowiązywało na pustyni.³ Warto zaznaczyć jednak, iż nawet w aglomeracjach miejskich odnajdujemy silne zakorzenione więzy rodzinne, sięgające jeszcze swymi korzeniami na pustynię, w szczególności charakteryzuje się to zamieszkiwaniem określonych dzielnic miasta przez konkretne plemiona czy klany.

Życie jednostki, jej majątek i zdrowie zależało w znacznej mierze od grupy w jakiej funkcjonowała. Tylko opieka rodu gwarantowała przeżycie. Dlatego też najcięższą karą było wyłączenie z plemienia, które współcześnie możemy przyrównać do wyjęcia spod prawa. Banita, nie korzystający z ochrony rodu, mógł być bezkarnie pobawiony życia czy majątku. Natomiast w normalnych warunkach, następstwem wyrządzenia krzywdy współplemieńcowi była krwawa zemsta bądź wypłacenie

2 M. Sadowski *Ze studiów nad wczesnomuzulmańską doktryną państwa*, „Politea. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2004, Nr 2, s. 245.

3 L. Winowski, *Państwo Islamu w czasach Mahometa i „Kalifów Prawowiernych” 610–661*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu, Wydawnictwa Skrytowe, Opole 1966, s. 6.

pokrzywdzonym pogłównego, wybór rekompensaty należał do pokrzywdzonych. Wiele z tych plemiennych zwyczajów przeniknęło i na stałe ukształtowało prawo islamskie.⁴

Zwyczaje wywodzące się z tradycji koczowniczej i funkcjonujące w zbiorowościach plemiennych, były powszechnie stosowane wśród społeczności miejskiej Mekki czy Medyny. Jednak w miastach, korzystając z pomocy arbitrów, próbowano doprowadzić do zakończenia sporu poprzez wypłatę pogłównego, krwawa zemsta była wówczas ostatecznym rozwiązaniem, aczkolwiek wśród nomadów krzywda w postaci zabójstwa członka rodu wymagała pomszczenia krwią.⁵ Podobne zasady jak w miastach, obowiązywały na północy w niewielkich półkoczowniczych państwach arabskich Lachmidów czy Ghassanidów.⁶ Jednocześnie, nie należy przyjmować istnienia tych państweczek, jako wykształcone przez społeczność arabską wyższe formy organizacji państwowych, gdyż były to tylko sztuczne twory mające charakter państweczek buforowych, których celem była ochrona pogranicza Bizancjum i Persji przed najazdami ludów pustyni.⁷ I tu należy podkreślić, że w ogólnym ujęciu, formy organizacji i funkcjonowania społeczności arabskich, były determinowane przez warunki naturalne oraz źródła utrzymania. Zatem śmiało można przyjąć, iż ogół Arabów opierał się głównie na pasterstwie, koczowniczym trybie życia i sprawnie zorganizowanym systemie klanowym.

Istotne zmiany nastąpiły wraz z wystąpieniem nowego proroka Mahometa i obowiązywaniem nowej religii – islamu.

2. Początki Państwowości Islamskiej

Katalizatorami kształtowania się bardziej złożonych form organizacyjnych niż pleniona czy klany, było powstawanie i rozwój osad o liczniejszej i zróżnicowanej populacji, zajmującej się handlem, rzemiosłem i rolnictwem. Należy także zaznaczyć, że istniały pewne elementy wspólne dla całej społeczności Arabii. Przede wszystkim był to język, ale także,

4 Joseph Schacht *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press 1982, s. 7.

5 Katarzyna Sójka-Zielińska *Drogi i bezdroża prawa, szkice z dziejów kultury prawnej Europy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2010, s. 21.

6 J. Bielawski, *Islam Religia Państwa i Prawa*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 12.

7 L. Winowski, *op. cit.*, s. 8.

nie bez znaczenia, w formowaniu się nowej, bardziej jednolitej społeczności była powszechnie znana poezja opowiadająca o bohaterkich czynach wojowników, nawet spoza własnego plenięcia. Jako element spajający warto wskazać także wspólne dla wszystkich plemion zbiorowe miejsca kultu, chociażby takie jak Al-Kaba w Mekce.

Jednak, jak już wspomniano, głównym organizatorem społeczności arabskiej w sprawnie funkcjonujący organizm był prorok Mahomet.

Niestety ilość wiarygodnych źródeł dotyczących życia Mahometa jest dość skąpa. Najstarsze pisane źródło, zawierające pewne informacje o dziejach Proroka, to z pewnością Koran, lecz są to tylko aluzje i bardzo ograniczone wypowiedzi.⁸ Obok Koranu należy tu wymienić też tradycje, które można traktować jako uzupełnienie Koranu. Należy wspomnieć o specjalnym dziele biograficznym, które zostało poświęcone życiu Proroka – „Sirat Muhammad”, czyli „Żywot Muhammada”. Dzieło powstało w VIII wieku (czyli ponad sto lat po jego śmierci), obejmuje spisane tradycje i ustne relacje. Wykorzystane źródła informacji sprawiają, że jest ono na pół legendarne i należy je przyjmować z dużym krytycyzmem.⁹

Narodziny Mahometa umiejscawia się na lata 570–580 r.n.e. Wywodził się z klanu Haszim, a zatem był członkiem wpływowego i potężnego mekkańskiego plemienia Kurajszytów. Swe prorocze powołanie odkrył około czterdziestego roku życia. Początkowo, objawienia jakich doznawał, dotyczyły wyłącznie aspektów wiary. Jeszcze w okresie mekkańskim, Mahomet skupił wokół siebie wąski krąg wyznawców, tworząc nieliczną społeczność, gdzie wspólnym mianownikiem już nie były więzy krwi, lecz zwiążanie poprzez wyznawaną religię. Zatem to właśnie narodziny nowej wspólnoty wyznaniowej były fundamentem budowy braterskiej społeczności mużulmańskiej (*umma*). Tu warto wskazać, że islam jako religia, regulował również zasady funkcjonowania wspólnoty, która charakteryzowała się wzajemną pomocą i solidarnością. Przedmiotowe elementy stały się podwaliną islamskiej organizacji społecznej i politycznej.

Działania Mahometa, w jego rodzinnym mieście, przysparzały mu wielu wrogów, zatem zdecydował się opuścić Mekkę i udał się w 622 roku wraz ze swą grupą najwierniejszych wyznawców do Jathrib¹⁰. Właśnie

8 M. Samojedny *Wpływ Religii...*, *op. cit.*, s. 13.

9 J. Bielawski, *Islam...*, *op. cit.*, s. 20.

10 *Jathrib* – Medyna, miasto na północ od Mekki, po schronieniu się tam Mahometa, po ucieczce z Mekki, miasto otrzymało nową nazwę Medinatan-Nabi „Miasto Proroka”.

w tym mieście, doszło do sporządzenia pierwszego „paktu” między prorokiem a wyznawcami i lokalną ludnością, w wyniku czego, powstał rzeczywisty „naród”, gdzie obowiązki prawne, związki plemienne oraz funkcjonujące tradycje zostały podporządkowane koncepcji braterstwa muzułmańskiego.¹¹ Pakt ów, zwany *Konstytucja Medyńską*, był odzwierciedleniem ostrożnej polityki przekształcenia tradycji plemiennych w nowatorskie rozwiązania oparte na aspektach religijnych. Przedmiotowy dokument uznaje dotychczasowe prawa mieszkańców Medyny oraz jednocześnie nie wprowadza żadnych nowych nakazów, wynikających z wprowadzenia nowego wyznania. Jednocześnie wprowadza element w postaci pomocy w rozstrzygnięciu konfliktów. Otóż, w przypadku sporów, które są problematyczne do rozstrzygnięcia, w oparciu o tradycyjne uregulowania prawne funkcjonujące wśród społeczności medyńskiej, wówczas wskazane jest skorzystanie z pomocy boskiej, oczywiście poprzez jego wysłannika na ziemi. Według zasady „Ilekróż będziecie się spierać w jakiejś sprawie, zwróćcie się do Boga, i do Mahometa, pokój niechaj mi będzie”.¹²

Wprowadzenie takich regulacji przez Mahometa było doskonałym posunięciem strategicznym, mając na uwadze perspektywę budowania jednolitej społeczności, w oparciu o monolityczny system wartości, którego postawą był islam. Zatem, zapisy te, wskazują jednoznacznie, że próby rozdzielenia państwa od religii, w tym przypadku, są płonne. Nie można rozdzielać funkcjonowania prawa świeckiego od prawa boskiego, gdyż Allah kieruje wszystkim, a Prorok jest jego ziemskim wysłannikiem.¹³ Mahomet już wtedy pełnił rolę prawodawcy, głosząc sury obejmujące regulacje prawne. Zatem Koran, dość szybko, zaczął ewoluować z księgi religijnej na kodeks praw, który dał fundament do formowania nowej państwowości o charakterze teokratycznym.¹⁴ A jednocześnie, Mahomet powoli stawał się głową rodzącego się ustroju państwowego, zarazem również jego głównym przywódcą wojskowym.¹⁵ Trzeba zaznaczyć, że Mahomet również zwycięstwom na polu walki przypisywał wsparcie

11 J. Bielawski, *Islam...*, *op. cit.*, s. 50.

12 *Historia Iranu*, pod red. Anny Krasnowolskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2010, s. 304.

13 M. Sadowski, *Ze studiów...*, *op. cit.*, s. 258.

14 M. Samojedny, *Wpływ Religii...*, *op. cit.*, s. 13.

15 J. Danecki *Teologia i polityka w klasycznym islamie*, [w:] idem, *Polityka a religia*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2007, s. 282.

Allaha, a co za tym idzie, słuszności w podjętych działaniach zbrojnych. Właśnie takie uzasadnienie zwycięstwa bitwy pod Badrem (624 rok) nad Mekkańczykami podaje Prorok, wtedy to mniej liczne wojska wspólnoty muzułmańskiej miały zostać wsparte zastępami aniołów, co finalnie zapewniło wygraną. Tak rodziła się jedność wspólnoty pod egidą islamu, również w zakresie prowadzonych działań militarnych. Mahomet nadał prowadzonym rozbojom charakteru religijnego, jako walce z niewiernymi „na drodze Allaha”.¹⁶

Postać Mahometa jako przywódcy rosła w siłę, czując olbrzymie poparcie wśród wyznawców, podjął kroki zmierzające do usunięcia z kręgu mieszkańców Medyny plemion żydowskich, które krytycznie odnosiły się do nowej religii i samego proroka. Najmniej liczne plemię Kajnuka zostało wypędzone z miasta bez większych problemów, jednak dwa pozostały – bardziej liczne i bogatsze, skutecznie stawiały opór. W 625 roku wódz rozprawił się z klanem Nadir. Plemię, po oporze zbrojnym, skapitulowało. W efekcie, musiało złożyć broń i zrzec się nieruchomego majątku, przede wszystkim chodziło o gaje palmowe. Dużo brutalniej została rozwiązana kwestia plemienia Kurajza. Męskich członków klanu stracono, a kobiety i dzieci sprzedano do niewoli. Dla samej ludności muzułmańskiej, pozbycie się żydów z terenu Medyny wiązało się z grabieżą ich majątku i przejściem upraw. Na tle tych działań, warto jednak wspomnieć, że Mahomet, w celu osiągnięcia zamierzonych skutków, łamał tradycje i odwieczne prawa pustyni, np. kazał ściąć należące do niektórych żydów gaje palmowe. To posunięcie jaskrawo wskazuje, jak wielki miał posłuch wśród wyznawców. Zatem trzeba podkreślić, że na tym etapie funkcjonowania gminy muzułmańskiej, jego zachowania nie ograniczały już żadne tradycje ani wykształcone dotychczas prawa.¹⁷

Coraz silniejsza rola proroka Mahometa oraz jego wspólnoty w Medynie, rodziła poważne obawy mekkańskich możnych. Jako odpowiedź na rosnącą siłę nowej organizacji, liczna armia wyruszyła Mekki na Medynę, jednak nie doszło do otwartej walki i pomimo dwutygodniowego oblężenia miasta Medyny nie udało się jej zdobyć. To starcie sił określiło dalsze losy wspólnoty muzułmańskiej, gdyż rodom Mekki nie pozostało nic innego jak zawrzeć z Mahometem porozumienie. Na jego mocy podpisano umowę w 628 roku, gdzie obie strony zobowiązały się do pokojowego

¹⁶ J. Bielawski, *Islam...*, *op. cit.*, s. 52.

¹⁷ L. Winowski, *Państwo Islamu...*, *op. cit.*, s. 19.

zakończenia konfliktu. Dodatkowo, mekkańscy zezwolili muzułmanom aby następnego roku swobodnie wybrali się na pielgrzymkę do Al-Kaby. Właśnie ta zgoda przypieczętowała wynik konfliktu jako wielki sukces Mahometa przede wszystkim w wymiarze politycznym, gdyż po latach wrócił do rodzinnego miasta jako zwycięzca. Powodzenia wojenne odbiły się szerokim echem wśród plemion Beduinów, które wciąż jeszcze nie przystąpiły do wspólnoty założonej przez proroka. Wiele z nich, po tak znakomitych powodzeniach militarnych i politycznych, wysyłało poselstwa by zawrzeć pokój i przystąpić do *ummy*. W literaturze funkcjonuje określenie, że dziewiąty rok hidżry (630–631 rok n.e.) zwany był, właśnie z tego względu, „rokiem poselstw”. Trzeba zaznaczyć, że nie wszystkie klany chciały przyjąć islam i nauki proroka nawet wtedy, gdy wisiał nad nimi miecz. Silny opór stawiały plemiona, które odgrywały w przedislamskiej Arabii istotne role, takie jak Sulajm, Murra, Ghatafan. Jednak najwięcej kłopotów przysparzał wpływy i potężny szczep Hawazin. Jednakże i z tymi problemami Mahometowi, dzięki nadzwyczajnym talentom przywódczym, a przede wszystkim mediacyjnym, doskonale sobie poradził.

W chwili zgonu, Mahomet stał na czele silnej wspólnoty, której największymi ośrodkami była Mekka i Medyna, a granicami sięgała w głąb pustyni, obejmując plemiona beduińskie. We wspólnocie arabskiej *umma*, można odnaleźć zarys struktury politycznej, jednak był on zupełnie odmienny od dotychczasowego i nie opierał się na podstawach zaczerpniętych z tradycji arabskich, choć w wielu aspektach do nich sięgał. W okresie przedmuzułmańskim, w świadomości ludów arabskich nie funkcjonowało ani „państwo” ani „kościół”. Natomiast forma organizacyjna stworzona przez Mahometa, nierozzerwalnie je połączyła. Istniała jedna władza i jedna norma regulująca postępowanie. A władza była skupiona w osobie wysłannika Allaha. Analizując materiały źródłowe można wnioskować, iż Mahomet nie dzielił władzy z nikim, nie funkcjonował żaden organ doradczy ani zebranie ogółu wiernych, powołane w celu analizy jego decyzji. Wszelkie osoby, z kręgu Proroka, wykonują tylko jego polecenia. Zatem po śmierci Mahometa powstał poważny problem dalszego utrzymania w miarę integralnej *ummy*. Dodatkowo, wspólnota nie była całkowicie jednolita. Pomimo funkcjonowania równolegle dwóch silnych obozów *muhadżirunów* i *ansarów*, przyświecał jeden wspólny cel – utrzymanie istniejącego porządku, zatem sytuacja wymagała szybkich decyzji i działań.¹⁸

¹⁸ M. Samojedny, *Wpływ Religii...*, *op. cit.*, s. 15.

3. Idealny wzór państwa muzulmańskiego

Islam był ideologicznie doskonałą podstawą do toczenia wojny, gdyż zakładał, w swej istocie, walkę z niewiernymi – *dżihad*. Należy odnotować, że w tym zakresie, można odnaleźć analogię pomiędzy nową religią a praktyką wywodząca się jeszcze z czasów *dżahilijja*. Jak pisze J. Danecki:

Plemiona arabskie (...) od zawsze zdobywały środki do życia przez atakowanie niesprzymierzonych ludzi i grup, a następnie odbierały im siłą ich własność. W Islamie z tej plemiennej tradycji, zwanej għazw, zrodziły się dwie całkiem nowe zasady: kital i dżihad, które miały decydujące znaczenie dla utrzymania ekspansywności Arabów. Stanowiły one adaptację i rozwinięcie prostej idei plemiennych najazdów do nowych potrzeb i jej zinstytucjonalizowanie.¹⁹

Nie należy pomijać faktu, że liczne najazdy na okoliczne plemiona pogańskie były spowodowane silną motywacją materialną, ze względu na to, iż zapewniały nie tylko zyski w postaci łupów wojennych, ale była także to ekspansja terytorialna, która gwarantowała przejmowanie majątków ziemskich. Zabór mienia należącego do niewiernych znalazł nawet usankcjonowanie w Koranie, w surze VIII odnajdujemy bowiem:

I wiedźcie, iż cokolwiek weźmiecie w postaci łupów, to piąta część należy do Boga i Jego Posłańca, do jego krewnych i sierot, do ubogich i do podróźnego – jeśli wierzyacie w Boga i w to, co zesłaliśmy Naszemu słudze w dniu rozdzielenia, w dniu spotkania dwóch zastępów. A Bóg jest nad każdą rzeczą wszechwładny!²⁰

Podatek w postaci dwudziestu procent od wszelkich zdobyczy, w późniejszym okresie dotyczyło to także zarobków oraz wszelkich dochodów pobożnego Araba, zasilalo ówczesny „skarb państwa”, a parcelacja wpływów pomiędzy potrzebujących była ściśle określona. Dopiero pozostała część łupów była dzielona między zdobywców. Wprowadzenie takich instrumentów podatkowych do zbiorowości arabskiej pozwalało na sprawne budowanie i organizowanie państwa, jako funkcjonującego

¹⁹ J. Danecki, *Arabowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2001, s. 154.

²⁰ *Koran*, sura VIII Łupy Al-Anfal, werset 8:41, <http://www.poznajkoran.pl/koran/8/> [dostęp: 31.03.2014].

efektywnie organizmu. Opieka struktury państwowej, jaką wykształcił islam (dotycząca przede wszystkim opieki nad słabszymi grupami) oraz równouprawnienie wyznań, były kuszącymi argumentami zmiany dotychczasowo wyznawanej religii. Jednocześnie struktura ta, tworząc zwarte społeczeństwo oraz jednocząc wewnętrzne podziały, mogła rozpościć ekspansję zewnętrzną.

Trafność wielu rozwiązań oraz ich usankcjonowanie w świadomości nowopowstałej społeczności arabskiej, były godne naśladowania przez kontynuatorów dzieła, co zresztą miało miejsce za rządów pierwszych kalifów.²¹

3.1. I Kalif Abu Bakr (632–634 r.)

Pierwszym następcą Mahometa był Abu Bakr. Decyzja w zakresie wyboru następcy Mahometa została podjęta w wyniku działań Omara Ibn al-Chattab, późniejszego drugiego kalifa. Ten wybitny mąż stanu, widząc zagrożenie rozpadem młodego państwa muzułmańskiego, poprzez odżywianie dawnych waśni i konfliktów międzyplemiennych, zdecydował się wysunąć propozycję Abu Bakra na kontynuatora działań proroka. Wybór nie był przypadkowy. Abu Bakr posiadał wiele cech i dokonań, które przemawiały za tym, aby to właśnie on został pierwszym kalifem.

Przede wszystkim, Abu Bakr był jednym z pierwszych i najbliższych zwolenników Mahometa. Towarzyszył mu podczas ucieczki z Mekki. Brał udział we wszystkich wyprawach wojennych, jakie toczył prorok, i zawsze walczył u jego boku. Jednocześnie, cieszył się olbrzymim zaufaniem Mahometa, i ten powierzał mu najistotniejsze misje – np. prowadzenie pierwszej zwycięskiej pielgrzymki do Mekki, czy przewodzenie w modłach, gdy sam prorok, z powodu choroby, nie był już w stanie.²² Dodatkowo Abu Bakr był ojcem ukochanej żony Mahometa, Aiszy.

Dzięki tym przymiotom, cieszył się ogólnym uznaniem wśród członków wspólnoty. Zatem, gdy Omar złożył przyrzeczenie wierności, poprzez staroarabski zwyczaj *baj'a*, czyli podanie ręki i uścisk dłoni, wśród pozostałych obecnych nie było głosów sprzeciwu. Podobnie, nie było głosów przeciwnych, podczas składania przysięgi publicznej, która miała charakter dużo donioślejszy. Jednak co warto wskazać za L. Winowskim:

21 M. Samojedny, *Wpływ Religii...*, *op. cit.*, s. 16.

22 J. Bielawski, *Islam*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980, s. 64.

sam proces wyboru i składania elektorowi homagium, nie został też nigdy określony w późniejszej praktyce, a nawet doktrynie kalifatu. Ani kształt, ani uprawnienia kolegium wyborczego, ani procedura tego aktu nie zostaną ustalone w sposób bezsporny.²³

Warto nadmienić, że przejęcie władzy i przewodzenia wspólnie przez członka rodu proroka, rodu Kurajszytów, znamionowało kierunek dalszych elekcji, gdyż właśnie w rękach tej rodziny pozostanie władza nad *ummą*. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, iż nie wszyscy członkowie dynastii byli gorliwymi wyznawcami i zwolennikami proroka.

Abu Bakr sprawował swoje rządy przez okres dwóch lat. W czasie krótkich rządów miały miejsce ważne wydarzenia. Przede wszystkim rozszerzył wpływy islamu na południe półwyspu. Co więcej, w czasie jego władania, zostały podjęta pierwsze działania, których efektem była ekspansja poza granice państwa. Szczególnie, że wyprawy wojenne zakończyły się zdobyciem Hiry i zwycięstwami nad wojskami sąsiednich wielkich imperiów – Persji i Bizancjum. Zwycięstwa, dające olbrzymie łupy wojenne, były istotnym elementem utrzymania porządku w szeregach armii, która była formowana w oparciu o przedislamskie związki plemienne. Należy nadmienić, że ta sama zasada klanowości obowiązywała podczas obsadzania zdobytych warowni oraz dzielenia przyległych do nich ziem. Przyjęcie takiej struktury organizacyjnej okaże się brzemienne w skutkach dopiero w późniejszym okresie.

I Kalif chciał, aby dzieło proroka było kontynuowane przez najbardziej zaufane i godne osoby, dlatego też Abu Bakr, będąc na łożu śmierci, po odbyciu narady ze swymi współtowarzyszami, nie wyznaczył na swego następcę własnego syna, lecz Omara ibn al-Chattab. Człowieka, którego uważał za odpowiedniego kontynuatora, i który wypełni swą rolę odpowiednio. Warto przypomnieć, że to właśnie nowo mianowany kalif Omar, dwa lata wcześniej, złożył przysięgę wierności Abu Bakrowi jako pierwszy i tym posunięciem przekonał pozostałych wyznawców do przekazania władzy. Czyn Abu Bakra usankcjonował nową zasadę powoływania zwierzchnika społeczności muzułmańskiej. Desygnacja ta zatem, zapoczątkowała nowe uprawnienie, jakie miało przysługiwać kalifom w przyszłości – czyli mianowanie swych następców, którzy jednocześnie musieli spełniać oczekiwania współwyznawców.

23 L. Winowski, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 35.

3.2. II Kalif Omar

Ten wybór okazał się wyjątkowo trafny, a nowy namiestnik postacią wybitną. Tradycja islamska ogłosiła go twórcą państwa islamu i jego prawnego porządku. Jest w tym trochę przesady, gdyż II Kalif zorganizował fundamenty struktury organizacyjnej, która z czasem mogła zaowocować sprawnie funkcjonującym państwem.

To, że Omar utrzymał się u władzy, wynikało głównie z powszechnej akceptacji przez społeczność muzułmańską, nominacji jakiej dokonał pierwszy kalif. Chociaż, również i ten wybitny mąż stanu, miał swych oponentów. W silnej opozycji do nowego kalifa, był zięć proroka, mąż jego córki Fatimy – Ali. Uważał się on, za najodpowiedniejszego następcę proroka. Gdyż, oprócz więzów krwi jakie ich łączyły, był jednym z najwcześniejszych i najbliższych towarzyszy Mahometa, mimo to, i tym razem, nie stanął na czele wspólnoty.

Omar w początkowym okresie wystąpień Mahometa, jeszcze w Mekce, nie był jego zwolennikiem, jednak na parę lat przed opuszczeniem rodzinnego miasta, i początkiem hidżry, stał się wiernym współtowarzyszem. Warto wskazać, że nowy kalif, nigdy nie wykazał się jako wybitny żołnierz na polu bitwy, raczej wspierał proroka doradczo i politycznie.

Dziesięcioletnie panowanie II Kalifa przyniosło nowe określenie relacji, jakie miały panować, pomiędzy, budowaną przez poprzednika i samego proroka wspólnotą muzułmańską, a powoli kształtującym się tworem państwowym. Formowanie państwa islamskiego, było istotnym elementem spajającym dotychczas funkcjonującą społeczność, a przede wszystkim, dającym jej pewne ramy terytorialne, prawne i polityczne.

W celu opanowania licznych grup Beduinów i zagospodarowania ich pragnienia prowadzenia łupieżczych podbojów, Omar musiał dokonać poważnej ekspansji terytorialnej, której zdobycze zaspokoilyby oczekiwania koczowników. W tym okresie, Arabowie zaatakowali dwa państwa – Persję Sasanidów i Cesarstwo Bizantyjskie. Krótkie oblężenia skutkowały podbiciem miast Jarmuk, Jerozolima, Cezarea, Dwin.

Wielkie zwycięstwa szły równoległe ze skuteczną rozbudową organizacji państwowej. Doskonały zmysł organizacyjny nowego wodza, za równo pod względem politycznym jaki dyplomatycznym, zaowocował koncepcją, która była konsekwentnie realizowana za jego panowania, polegającą na skonstruowaniu tak struktury społecznej nowego państwa, aby to właśnie muzułmańscy Arabowie stanowili jej warstwę rządzącą.

Rola Arabów–muzułmanów to, przede wszystkim, prowadzenie walki zbrojnej przeciwko poganom pod sztandarem „wojowników Allaha”. Właśnie prowadzenie *dżihadu* miało na celu rozszerzenie i umacnianie wpływów islamu. Trzeba zaznaczyć, iż Omar był gorliwym obrońcą religii islamskiej oraz silnie zdeterminowanym, by nawet mieczem, wprowadzać jej obowiązywanie na zdobytych terenach.

Według rozporządzeń, jakie wprowadził II Kalif, arabscy Beduini mieli zakaz osiedlania się na nowo podbitych terenach, które często charakteryzowały się urodzajną ziemią. Ich zadaniem było prowadzenie działań wojennych i dalsze podboje, natomiast zezwolenie na odejście od pierwotnej funkcji, jaką mieli pełnić, mogło zaowocować ich asymilacją z lokalną ludnością i utratą cennych, bo doświadczonych, a przede wszystkim ideologicznie ukierunkowanych wojowników. Zatem, zgodnie z prawem wprowadzonym przez rządzącego, ziemie, uzyskane w wyniku podboju terytorialnego, nie mogły stać się własnością muzułmanina, lecz przechodziły na rzecz gminy muzułmańskiej, jako zdobycze wojenne – *faj* bądź *ghanima*.²⁴

Aby zaspokoić potrzeby prowadzących działania wojenne wojowników, konieczne było stworzenie całościowej koncepcji struktur administracyjnych państwa i zupełnie nowej polityki gospodarczej. Niezbędnym było zbudowanie skarbu dla całej wspólnoty muzułmańskiej, z którego opłacano by koszty utrzymania armii. Absolutnie innowacyjnym rozwiązaniem było, wprowadzenie przez władcę, zasady wypłacania żołnierzom żołdu. W tym celu utworzono nowe instytucje w strukturze państwowej, zajmujące się parcelacją zasobów finansowych państwa. Kluczowym elementem było zdefiniowanie źródeł dochodów, jakie miały zasilać nowopowstały skarb państwa. Przede wszystkim odwołano się do sunny proroka, mówiącej, że dwadzieścia procent łupów wojennych ma być przekazane na rzecz wspólnoty *umma*. Jako ciekawostkę warto wspomnieć, że w okresie przedislamskim, aż jedna czwarta łupów trafiała do wodza plemienia, a dodatkowo miał prawo pierwszeństwa wyboru.²⁵ Zatem znaczną część dochodu skarbu państwa stanowiły łupy wojenne, jednak niemniej istotnym elementem, były daniny ściągane od podbitej ludności. Kluczowym składnikiem był *charadż*, czyli podatek pobierany od

²⁴ J. Bielawski, *Islam...*, *op. cit.*, s. 67.

²⁵ H.A. Jamsheer, *Historia Powstania Islamu jako Doktryny Społeczno-Politycznej*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009, s. 17.

dzierżawców ziemskich. Według rozporządzeń Omara, kiedy opanowano kolejny kraj, ziemia uprawna pozostawała w rękach dotychczasowych jej użytkowników, jednak już nie jako ich własność, lecz jako dzierżawa. Natomiast danina, za możliwość dalszego korzystania z własności mużułmańskiej, zasilała skarb państwa, którym dysponował kalif. Oprócz podatku dzierżawnego nie-muzułmanie zmuszeni byli do opłaty podatku osobistego – *dżizja*. Opłata ta ciążyła na wszystkich innowiercach. Jednak, jeśli niewierny przyjął islam, co działo się dość często, wówczas zostawał zwolniony z opłaty pogłównego, lecz jednocześnie posiadany przez niego majątek ziemski był dzielony między wcześniejszych współwyznawców. Natomiast konwertyta otrzymywał ze skarbu państwa regularnie wypłacane świadczenie pieniężne.²⁶ Za panowania Omara upowszechniła się tendencja do kapitulacji atakowanych miast i okręgów. W wyniku podania się, mieszkańcy zatrzymywali swe ziemie, warsztaty, wyznanie, jednak w miejsce zachowanych praw zmuszeni byli do ponoszenia zwiększonych podatków, równoległe będąc pozbawieni praw publicznych. Właśnie takich uczestników życia państwa islamskiego nazywano *dimni*.²⁷

Jak już wspomniano, aspiracją II Kalifa było stworzenie armii, zasilanej przez skarb państwa, gdzie żołnierzom będzie wypłacany żołd. W celu usprawnienia funkcjonowania przedmiotowego systemu, koniecznym było dokonanie odpowiednich spisów wojowników, ich funkcji, osiągnięć oraz określenie wysokości regularnie wypłacanego wynagrodzenia. Wysokość pensji uzależniona była od paru czynników, a były to, i kolejność nie jest bez znaczenia: data przyjęcia religii islamu, zasługi dla wiary, stan majątkowy oraz potrzeby danego wyznawcy. Rejestry bojowników islamskich zwano *diwan*, natomiast kalifowi przyznano wojenny tytuł Przywódcy Wiernych *Amiral-Miminin*. Zatem, w efekcie sprowadzało się to do stwierdzenia, że wszyscy członkowie wspólnoty mużułmańskiej stali się wojownikami a kalif ich przywódcą.²⁸

Równocześnie z przebudową struktur wojskowych i organizacją publicznego skarbu, wprowadzano reformy w sferze administracyjnej państwa islamskiego. W celu uporządkowania, wciąż rozrastającego się terytorialnie imperium, zastosowano podział na duże jednostki

26 J. Bielawski, *Islam...*, *op. cit.*, s. 68.

27 L. Winowski, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 43.

28 H.A. Jamsheer, *Historia...*, *op. cit.*, s. 80.

administracyjne, zarazem precyzując ich funkcje. Wyodrębniono siedem okręgów terytorialnych: Medyna, Bahrajn, Basra, Kufa, Asz-Szam (Syria), Misr (Egipt) i Al – Dżazira (Półwysep Arabski).²⁹Jednocześnie z wprowadzeniem nowych regulacji w strukturze administracji terytorialnej, podjęto pracę nad reorganizacją zakresu urzędniczych obowiązków. Powołano funkcje namiestnika – *amil*, skarbnika – *sahib al – charadż* oraz dystynkcję sędziego – *kadi*, choć, jak wskazuje wielu uczonych, jeszcze w okresie budowania przez Omara nowej organizacji państwowej, nie ma mowy o istnieniu prawa islamskiego, jako systemu prawnego. A w rzeczywistości, przejmowano formy funkcjonujące w podbitych państwach perskich czy w Bizancjum.³⁰

Zbudowanie sprawnie funkcjonującego państwa, ideologicznie zgodnego z religią islamu, wymagało wielowymiarowych reform. Najistotniejszym elementem było włączenie każdej jednostki osobowej w tryby maszyny państwowej. Aby założenie było możliwe do przeprowadzenia, fundamentem było zbudowanie zaufania do organizacji państwowych oraz zapewnienie przeciętnemu muzułmańskiemu Arabowi poczucia bezpieczeństwa i stabilności, w oparciu o instytucje państwowe. Właśnie w tym kontekście, należy postrzegać absolutnie innowacyjne rozwiązanie, w postaci zapewnienia „obywatelom” stałego źródła dochodów wypłacanego ze skarbu państwa. Dodatkowo powołano organy stanowiące zarządy służb publicznych. Można do nich zaliczyć ustanowienie straży nocnej, budowę magazynów na mąkę, budowę stacji odpoczynku podróżnych na trasach uczęszczanych przez karawany.³¹ Przedmiotowe usprawnienia z pewnością służyły ugruntowaniu spójności wspólnoty muzułmańskiej. Zatem z czasem, państwo stało się gwarantem zaspokojenia podstawowych potrzeb społeczeństwa. Trzeba jednocześnie podkreślić, że w okresie dekady rządów Omara jako II Kalifa, w miejsce wspólnoty, zapoczątkowanej przez Mahometa, o bardzo prymitywnej organizacji, pojawiły się pierwsze zarysy imperium.

3 października 644 roku II Kalif Omar został śmiertelnie pchnięty sztyletem. Prawdopodobnie, skrytobójca był chrześcijańskim niewolnikiem, trudno określić, kto w rzeczywistości był zleceniodawcą zabójstwa, jednak z pewnością miało ono charakter polityczny.

29 H.A. Jamsheer, *Historia...*, *op. cit.*, s. 80.

30 L. Winowski, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 43.

31 H.A. Jamsheer, *Historia...*, *op. cit.*, s. 81.

Władca zanim jednak zmarł, zadbał o wyznaczenie następcy. W tym celu powołał sześćosobową radę, zwaną w tekstach źródłowych *szura*, określając jej zakres i warunki działania. Natomiast podstawowym jej zadaniem był wybór odpowiedniego następcy.

3.3. III Kalif Osman

Szura w wyniku podjętych działań, wybrała na następcę Osmana, z rodu Omajjadów. Był podwójnym zięciem Mahometa, jednak nie posiadał żadnego potomka. Mimo olbrzymiej pobożności i doświadczenia wynikającego z sędziwego wieku, III Kalif okazał się miernym władcą.

Najważniejszym, i tak naprawdę jedynym, osiągnięciem Osmana w rozbudowie aparatu państwowego, była misja dokonania spisu objawień Mahometa. Zadanie zostało powierzone i wykonane przez Zajda ibn Thabita³², który przy wsparciu kilkuosobowej rady, zebrał istniejące sury i uporządkował je w kolejności od najdłuższej do najkrótszej. Ze względów politycznych, był to doskonały zabieg strategiczny, mający na celu unifikację standardów obowiązujących całą wspólnotę muzułmańską, gdyż w olbrzymiej większości opierała się ona na Koranie. Jednocześnie, z uznaniem wyłącznym jednej wersji za pełnowartościową i obowiązującą, dokonano zniszczenia wszelkich odmian funkcjonujących regionalnie. Strategia okazała się trafna, gdyż z czasem wyłączna wersja świętego pisma muzułmanów stała się doktryną, na której oparto cały porządek państwowy.

Przedmiotowe zarządzenie III Kalifa było jedynym posunięciem godnym pozytywnego komentarza. Jak już wspomniano, jako władca nie wykazał się ani talentem politycznym, ani wojennym, wręcz przeciwnie. Wkrótce po przejściu władzy okazało się, że Osman jest tylko figurantem, a faktyczną władzę sprawuje rada rodu, do którego należał. Dwunastoletni okres rządów nowego kalifa znamionował nepotyzm. Władca, najistotniejsze stanowiska w państwie powierzał członkom rodu, bez względu na ich kompetencje czy zasługi na rzecz wspólnoty. Nie wykluczone, że taka polityka podyktowana była rosnącą w siłę opozycją i chęcią obsadzenia ważnych stanowisk osobami, które darzył zaufaniem i które obowiązywała, wciąż funkcjonująca, staroarabska solidarność i lojalność klanowa.

32 *Mały słownik kultury świata arabskiego*, red. J. Bielawski, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971, s. 517.

Prowadzone przez Osmana rządy nie owocowały nowymi podbojami i do skarbu państwa trafiały mniejsze kwoty wynikające z łupów wojennych czy danin pobieranych od podbitej ludności. Zatem z czasem, skarb państwa został uszczuplony, co skutkowało obniżeniem wypłaty świadczeń na rzecz ludności muzułmańskiej, jaki i żołdu płaconego armii. A jednocześnie, wszechobecne kumoterstwo pośród warstwy najwyższej, determinowało powszechne oburzenie społeczne. Początkowo, zamieszki wybuchły Iraku, następnie w Egipcie, z czasem dotarły do Medyny. W wyniku rebelii, pałac został oblężony. Władca, nie uzyskawszy pomocy pośród mieszkańców miasta, dnia 17 czerwca 656 roku buntownicy wtargnęli do środka i zamordowali III Kalifa Osmana.

Pośród opozycji zamordowanego kalifa, warto wskazać dość silną pozycję Alego – zięcia Mahometa, który, dyplomatycznie, w okresie rokosz usunął się w cień. Warto, też wskazać, że pośród przeciwników dotychczas panującego, było wielu członków islamskiej elity, którzy sami dążyli do przejścia władzy.

3.4. IV Kalif Ali

Po śmierci III Kalifa, w wyniku sporu licznych obozów opozycyjnych, doszło do zamieszania przy wyborze następcy. Aczkolwiek, większościowe poparcie posiadał obóz zwolenników Alego, syna Abu Taliba, zięcia Mahometa, męża Fatimy. Jednakowoż zwycięstwo nie było jednoznaczne, gdyż również posiadał silny front opozycyjny, w postaci stronnictwa najmłodszej żony proroka – Aiszy, która silnie wspierała rywali Alego do tronu – Talaha i Zubajra. Finalnie doszło do konfliktu zbrojnego pomiędzy konkurencyjnymi obozami, w wyniku którego poplecznicy Aiszy zostali zabici przez Alego.

Pokonanie obozu sprzymierzeńców wdowy po proroku nie było zakończeniem prowadzonych walk z buntownikami. Aby rzeczywiście przejąć i utrzymać władzę nad imperium, ciężar walk musiał przenieść się poza miasta kolebki islamu. Ali objął kontrolą Irak, Egipt, Irak, a miasto Kufa obrał za swą siedzibę. Sukcesom nowego kalifa nie było końca. Jednak zagrożenie, ze strony przeciwników wcale nie malało, a równocześnie nadchodziło ze strony Syrii, gdzie namiestnikiem, od blisko 20 lat, był Muawija z rodu Omajjadów. Obarczał on winą Alego za zamordowanie swego wuja – III Kalifa Osmana. W wyniku poważnych oskarżeń doszło, i w tym przypadku, do konfliktu. Szczęście sprzyjało krewnemu

proroka. Niestety kunszt rycerski i waleczność, w przypadku Alego, nie szły w parze ze sprytem, czy polityczną przebiegłością. Momentem przełomowym było zaproponowanie arbitrażu przez przeczuwającego klęskę Muawiję. Celem było rozstrzygnięcie sporu w zakresie prawa Alego do kalifatu – i ten, nieroztropnie, na to przystał. Obudziło to falę oburzenia w szeregach popleczników kalifa, gdyż sam Ali, godząc się na takie rozwiązanie konfliktu, podważył swe prawo do tronu. Jeśli sam wódz poddaje uprawnienie pod wątpliwość, jak mogą kroczyć za nim tłumy? W wyniku stanowiska Alego, wielu jego zwolenników wystąpiło z szeregów jego armii. Dodatkowo arbitraż wypadł dla nowego kalifa niekorzystnie. Jak już wspomniano, zięć proroka nie był sprawnym politykiem, i po prostu wybrał błędnie przy wskazywaniu arbitrów, którzy mieli rozstrzygnąć spór. Okazało się, że spośród wybranych znaleźli się, w większości, cisi albo przekupieni poplecznicy rodu Omajjadów.

W wyniku przedmiotowej konfrontacji, i zaskakującego rozstrzygnięcia, Ali utracił mandat prowadzenia wspólnoty muzułmańskiej, a legalnym pretendentem do władania *ummą* stał się Muawija, który w wyniku symbolicznego uścisku dłoni – *baja*, formalnie przejął władzę pośród Arabów syryjskich.³³

Rzeczywiste objęcie urzędu kalifa przez Muawiję miało miejsce dopiero w 661 roku, w trzy lata po arbitrażu, gdy Ali został zasztyletowany, przez jednego z dawnych zwolenników. Do morderstwa doszło w styczniu, w meczecie, w mieście Kufa.

Podsumowanie

Dzieje Kalifatu, obejmujące rządy proroka Mahometa i Kalifów Prawowiernych, rozciągające się na przestrzeni trzydziestu lat, obrazowały etapy kształtowania społeczeństwa opartego na ideologii religijnej. Władca, pierwotnie Mahomet, a później powszechnie szanowani jego współtowarzysze, stanowił element scalający i będący fundamentem dalszych prac. W osobie władcy odnajdywano pewne cechy charakteru, które następnie przypisywano urzędowi. Istotnym elementem było oparcie autorytetu władzy o prawo boskie, co dodatkowo podnosiło prestiż sprawowanej

33 L. Winowski, *Państwo...*, op. cit., s. 50.

funkcji. A w przypadku proroka dość oczywistej. Jednocześnie należy podkreślić, że w okresie pierwotnego kalifatu, nie funkcjonowały żadne organy, których zadaniem byłoby ograniczenie władzy namiestnika, czy nawet pełniących rzeczywiste role doradcze. Warto zaznaczyć, że pomimo kilkukrotnego wyboru władcy, nie wykształciły się również, trwałe wzorce form wyłaniania następcy bądź poprzez sukcesję, bądź elekcję.

Jednocześnie jednak, sprawnie skonstruowano fundamenty skarbu państwa, z rozbudowanym systemem podatkowym oraz rozsądną parcelacją wydatków. Jak również wprowadzono absolutnie innowatorskie rozwiązanie w postaci stałej armii, gdzie każdy wojownik, będący na jej usługach, pobierał stabilne wynagrodzenie, czyli współczesny żołd. Zatem podwaliny do dalszego rozwoju państwa islamskiego były silne. Niestety, ostatni ze „sprawiedliwych władców” Ali ibn Abi Talib, stał się jabłkiem niezgody w konstruowaniu jedności muzułmańskiej i właśnie sprawowane przez niego rządy kończą epokę budowy monolitu państwa i religii. Śmierć IV Kalifa Alego i objęcie władzy przez kolejnego władcę, Kalifa Muawiję z rodu Omajjadów, zakończyło okres zwany czasem rządów Kalifów Prawowiernych, będących urzeczywistnieniem planów proroka Mahometa i pierwowzorem funkcjonowania zaplecza państwowego dla islamskiej wspólnoty *umma*.

Bibliografia

- Bielawski J., *Islam Religia Państwa i Prawa*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973.
- Bielawski J., *Islam*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980.
- Bielawski J. (red.), *Mały słownik kultury świata arabskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971.
- Danecki J., *Arabowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2001.
- Danecki J., *Teologia i polityka w klasycznym islamie*, [w:] idem, *Polityka a religia*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2007.
- Jamsheer H.A., *Historia Powstania Islamu jako Doktryny Społeczno-Politycznej*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.
- Krasnowolska A. (red.), *Historia Iranu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2010.
- Sadowski M., *Ze studiów nad wczesnomuzułmańską doktryną państwa*, „Politea. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2004, nr 2.

- Samojedny M., *Wpływ Religii Islamu na Kulturę Prawną Ludności Krajów Muzułmańskich*, Uniwersytet Wrocławski 2012, niepublikowana praca magisterska.
- Schacht J., *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, Oxford 1982.
- Sójka-Zielińska K., *Drogi i bezdroża prawa, szkice z dziejów kultury prawnej Europy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2010.
- Winowski L., *Państwo Islamu w czasach Mahometa i „Kalifów Prawowiernych” 610–661*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu, Wydawnictwa Skryptowe, Opole 1966.